

**ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ФАКУЛЬТЕТ ІСТОРІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
Кафедра археології, етнології та культурології**

ЗАТВЕРДЖУЮ
Декан факультету історії та
міжнародних відносин

 Віталій АНДРЕЙКО
« 30 » 06 2025 року

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

АРХЕОЛОГІЯ

Рівень вищої освіти: перший (бакалаврський)
Галузь знань: А Освіта
Спеціальність: А4 Середня освіта
Предметна спеціальність: А4.03 Середня освіта (Історія та громадянська освіта)
Освітня програма: Історія
Статус дисципліни: обов'язкова
Мова навчання: українська

Робоча програма навчальної дисципліни «Археологія» для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти галузі знань А Освіта спеціальності А4 Середня освіта предметної спеціальності А4.03 Середня освіта (Історія та громадянська освіта), освітньої програми Історія.

Розробник: Прохненко І.А. – доцент кафедри археології, етнології та культурології, факультету історії та міжнародних відносин ДВНЗ «УжНУ».

Робочу програму розглянуто та затверджено на засіданні кафедри археології, етнології та культурології

протокол № 11 від «27» червня 2025 року

завідувач кафедри _____ доц. Володимир МОЙЖЕС

Схвалено науково-методичною комісією факультету історії та міжнародних відносин

протокол № 7 від «27» червня 2025 року

Голова науково-методичної комісії _____ доц. Світлана МИШКО

1. ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Найменування показників	Розподіл годин за навчальним планом	
	Денна форма Навчання	Заочна форма Навчання
Кількість кредитів ЄКТС – 4,0	Рік підготовки:	
Загальна кількість годин – 120	1	1
Кількість модулів – 2	Семестр:	
Тижневих годин для денної форми навчання: 3,3 аудиторних – 60 самостійної роботи студента – 60	1	1
	Лекції:	
	28	12
	Практичні (семінарські):	
	32	6
Вид підсумкового контролю: іспит	Лабораторні:	
	-	-
Форма підсумкового контролю: усна	Самостійна робота:	
	60	102

2. МЕТА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Метою вивчення навчальної дисципліни «Археологія» є формування у студентів системи знань та навичок, необхідних для розв'язання професійних завдань у галузі експедиційної, камеральної та фондової роботи, пам'яткоохоронної діяльності та застосування набутих знань на уроках історії в школі.

Відповідно до освітньої програми, вивчення дисципліни сприяє формуванню у здобувачів вищої освіти таких компетентностей:

ІК - Здатність розв'язувати складні спеціалізовані завдання, що передбачає застосування концептуальних методів освітніх наук, предметних знань, психології, теорії та методики навчання і характеризується комплексністю та невизначеністю умов організації освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти.

Загальні компетентності:

ЗК – 02 Знання й розуміння предметної області та професійної діяльності.

ЗК – 04 Здатність орієнтуватися в інформаційному просторі, здійснювати пошук, аналіз та обробку інформації з різних джерел, ефективно використовувати цифрові ресурси та технології в освітньому процесі.

Фахові компетентності:

ФК – 01 Здатність перенесення системи наукових знань у професійну діяльність та в

ФК – 03 Здатність здійснювати цілепокладання, планування та проектування процесів навчання і виховання учнів з урахуванням їх вікових та індивідуальних особливостей, освітніх потреб і можливостей; добирати та застосовувати ефективні методики й технології навчання, виховання і розвитку учнів.

Предметні компетентності:

ПК – 05 Здатність розуміти загальні та специфічні риси історичного розвитку різних регіонів України, Європи та світу, фактори, що зумовлюють різноманіття культур та національних спільнот.

ПК – 06 Здатність здійснювати критичний аналіз джерел інформації та використовувати їх у професійній діяльності.

4. ОЧІКУВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ

Відповідно до освітньої програми «Археологія», вивчення навчальної дисципліни повинно забезпечити досягнення здобувачами вищої освіти таких програмних результатів навчання (ПР):

Програмні результати навчання	Шифр ПР
Здійснює добір і застосовує сучасні освітні технології та методики для формування предметних компетентностей учнів; критично оцінює результати їх навчання та ефективність уроку; застосовує різні види оцінювання результатів навчання учнів (формувальне, поточне, підсумкове тощо) з використанням відповідних методик і критеріїв оцінювання.	ПР – 04
Демонструє володіння сучасними технологіями пошуку наукової інформації для самоосвіти та застосування її у професійній діяльності.	ПР – 10
Демонструє знання змісту фундаментальних і спеціальних галузей історичної науки, громадянської освіти, пояснює і характеризує історичні процеси і події у їх порівнянні та взаємозв'язку.	ПР – 14
Використовує краєзнавчу складову курсу історії для активізації пізнавальної діяльності учнів; розуміє й популяризує історико-культурну спадщину України та світу.	ПР – 18
Працює з джерелами інформації, інтегрує їх у зміст навчання історії, представляє та обговорює відображені в них факти, явища, події, визначає власну позицію щодо суперечливих питань.	ПР – 19

Очікувані результати навчання, які повинні бути досягнуті здобувачами освіти після опанування навчальної дисципліни «Археологія»:

Очікувані результати навчання з дисципліни	Шифр ПР
Студент після вивчення курсу має вміти здійснювати добір і застосовувати сучасні освітні технології та методики для формування предметних компетентностей учнів; критично оцінювати результати їх навчання та ефективність уроку; застосовувати різні види оцінювання результатів навчання учнів (формувальне, поточне, підсумкове тощо) з використанням відповідних методик і критеріїв оцінювання.	ПР – 04
Демонструвати володіння сучасними технологіями пошуку наукової інформації для самоосвіти та застосування її у професійній діяльності.	ПР – 10
Демонструвати знання змісту фундаментальних і спеціальних галузей історичної науки, громадянської освіти, пояснювати і характеризувати історичні процеси і події у їх порівнянні та взаємозв'язку.	ПР – 14
Використовувати краєзнавчу складову курсу історії для активізації пізнавальної діяльності учнів; розуміти й популяризувати історико-культурну спадщину України та світу.	ПР – 18

Працювати з джерелами інформації, інтегрувати їх у зміст навчання історії, представляти та обговорювати відображені в них факти, явища, події, визначати власну позицію щодо суперечливих питань.

ПР – 19

5. ЗАСОБИ ДІАГНОСТИКИ ТА КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ

Засоби оцінювання та методи демонстрування результатів навчання

Оцінювання якості знань студентів, в умовах організації навчального процесу за кредитно-модульною системою здійснюється шляхом поточного, модульного (проміжного), підсумкового (семестрового) контролю.

Поточний контроль

Поточний контроль – це оцінювання знань студента під час семінарських занять, самостійної роботи та активності студента на занятті.

Поточний контроль рівня засвоєння навчального матеріалу дисципліни оцінюється за п'ятибальною шкалою. У кінці семестру виводиться середнє арифметичне усіх одержаних оцінок за відповіді та модуль. Одержаний результат переводиться у бали.

Якщо студент жодного разу не відповідав на семінарських заняттях, матиме за відповідний поточний контроль 0 балів.

Форми участі студентів у навчальному процесі, які підлягають поточному контролю:

- Виступ з основного питання.
- Усна наукова доповідь.
- Доповнення, запитання до виступаючого, рецензія на виступ.
- Участь у дискусіях, інтерактивних формах організації заняття.
- Аналіз джерельної і монографічної літератури.
- Письмові завдання (тестові, контрольні, творчі роботи тощо).

Результати поточного контролю заносяться до журналу обліку роботи академічної групи. Позитивна оцінка поточної успішності студента за відсутності пропущених і невідпрацьованих семінарських занять, позитивні оцінки за модульні роботи є підставою допуску до підсумкової форми контролю – іспиту.

Розподіл балів, які отримують здобувачі вищої освіти (модуль 1)

Поточне оцінювання та самостійна робота				МКР	Сума
T1-3	T4-6	T7-9	T10-11	60	100
10	10	10	10		

Розподіл балів, які отримують здобувачі вищої освіти (модуль 2)

Поточне оцінювання та самостійна робота				МКР	Сума
T12-13	T14-15	T16	T17	60	100
10	10	10	10		

Оцінювання окремих видів навчальної роботи з дисципліни

Вид діяльності здобувача вищої освіти	Модуль 1		Модуль 2	
	Кількість	Максимальна кількість балів (сумарна)	Кількість	Максимальна кількість балів (сумарна)
Практичні (семінарські) заняття	8	40	8	40
Модульна контрольна робота	1	60	1	60
Разом		100		100

Критерії оцінювання модульної контрольної роботи

Модульний контроль (МК) проводиться два рази за семестр, відповідно до графіка навчального процесу.

Контрольні заходи модульного контролю з навчальної дисципліни проводяться під час семінарських занять в академічній групі відповідно до розкладу занять.

Контрольні заходи модульного контролю проводяться у комбінованій формі: у вигляді тестування та письмових контрольних робіт. Вид контрольного заходу та методика урахування складових модульного контролю при визначенні оцінки за МК розробляється викладачам і затверджується кафедрою.

До контрольного заходу відповідного модульного контролю студент допускається незалежно від результатів поточного контролю. На консультаціях студент може відпрацювати пропущені семінарські заняття, захистити індивідуальні завдання, реферати, а також ліквідувати заборгованості з інших видів навчальної роботи.

Студент, який з поважної причини не зміг з'явитися на модульний контроль за дозволом декана, може скласти пропущений модульний контроль з предмету.

Критерії оцінювання підсумкового семестрового контролю

Студенти, які за результатами модульних контролів здобули з навчальної дисципліни не менше від встановленої мінімальної кількості балів, атестуються із виставленням їм державної семестрової оцінки («відмінно», «добре», «задовільно», «незадовільно») відповідно до шкали переведення. Студенти, які атестовані з оцінкою «незадовільно» зобов'язані скласти семестрові екзамени. Семестрові екзамени можуть також скласти студенти, які бажають покращити оцінку, отриману за результатами модульних контролів. Оцінювання знань на екзаменах здійснюється у 100-бальній шкалі.

6. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

6.1. Зміст навчальної дисципліни

МОДУЛЬ № 1

Тема I. Предмет та завдання археології. Її місце серед історичних дисциплін.

Предмет археології. Її місце серед історичних наук. Значення археологічних пам'яток у відтворенні історії людського суспільства, розвитку продуктивних сил, суспільних відносин і культури від найдавніших часів до пізнього середньовіччя. Співставлення даних речових і писемних джерел. Багатогранність археологічної науки, її зв'язки з іншими науками (суспільними та природничонауковими).

Періодизація історії людства. Вчення про соціально - економічні формації. Археологічні епохи за ознакою основного матеріалу виробництва (камінь, мідь, бронза, залізо) та техніки виготовлення знарядь праці, озброєння, побутових речей. Культурний шар. Стратиграфія. Хронологія. Археологічна культура.

Тема II. Основні віхи становлення археологічної науки.

Захоплення минулим людства в добу античності. Теорія “золотого віку” Гесіода. Відродження науки у XV - XVII ст. “Кабінети” доби ренесансу. Вивчення монументальних споруд (Стоунхендж, Карнак).

Перші археологічні розкопки XVIII - п.п. XIX ст. Дослідження Помпеїв.

Початок формування первісного напрямку європейської археології XVIII - п.п. XIX ст. (Буше де Перт, М. Саутуола, А. Брейль, О. Монтеліус). Виникнення теорії еволюціонізму та її вплив на розвиток науки. Використання даних етнології в археологічних реконструкціях (Д. Уілсон, Д. Лубок, Е. Тейлор, Г. Морган).

Відкриття давніх цивілізацій. Ж.Ф. Шампольон та спроби прочитання єгипетських ієрогліфів. Близькосхідні експедиції П.Е. Боти та О.Г. Лайарда. Дешифрування староперсидського (Г. Роулінсон, Х. Лассен, Е. Бюрнуф) та хетського клинопису (Б. Грозний). Відкриття Трої (Г. Шліман). Дослідження пам'яток майя у 40-х рр. XIX ст. на Юкатані (Д.Л. Стівенс, Ф. Катервуд) та перуанських старожитностей (М. Уле).

Археологічні дослідження в Єгипті п.п. XX ст. (Ф. Петрі, Г. Картер). Відкриття мінойської цивілізації (А. Еванс) та королівських гробниць в м. Ур (Л. Вуллі).

Перші узагальнюючі дослідження. Г. Чайлд. Залучення природничонаукових методів дослідження. В. Ліббі та відкриття радіовуглецевого методу датування.

Дослідження витоків сільського господарства (Р. Дж. Бредвуд, Р. Макніш, Р. Адамс). Східноафриканська експедиція Л. Ліккі у пошуках викопних гомінідів.

Розвиток етноархеології. Зростання зацікавленості до примітивних суспільств. Експедиція Р. Голда з вивчення австралійських тубільців, Р. Лі з дослідження південноафриканських пігмеїв.

Нові напрямки сучасної археології: дифузійнізм, процесуалізм, постпроцесуалізм, неомарксизм.

Тема III. Класифікація археологічних джерел.

Категорії археологічних джерел та археологічний контекст. Пам'ятки (наземні, підземні, підводні), артефакти, археологічні об'єкти, біологічні рештки.

Процес утворення археологічних джерел: природний та культурний.

Діяльність людини та утворення артефактів: видобуток сировини, виготовлення та використання знарядь праці, викидання пошкоджених предметів.

Вплив навколишнього середовища та клімату на збереження артефактів. Збереження неорганічних речовин: каменю, кераміки, металу.

Фактори консервації органічних речовин. Сухе середовище. Умови вічної мерзлоти. Вологе середовище. Реконструкція раціону людини.

Типи археологічних пам'яток: стоянки, селища, городища, фортеці, замки, міста, майстерні, виробничі центри, поховання, могильники, святилища, скарби, пам'ятки мистецтва.

Тема IV. Основні методи археологічних досліджень.

Планування археологічних досліджень. Визначення стратегії. Збір та аналіз джерел.

Археологічна розвідка. Аерофотозйомки. Картографування. Зондування. Сейсмічні та акустичні методи дослідження. Радіохвилі та електромагнітні імпульси. Металодетектор.

Археологічні розкопки. Мета розкопок. Методи розкопок. Фіксація та документування матеріалу. Первинна обробка артефактів.

Поняття та основні характеристики культурного шару. Геоархеологічні аспекти дослідження культурного шару.

Методи археологічних досліджень: типологія, стратиграфія, планіграфія, трасологія, експериментальне моделювання. Рятівна археологія.

Тема V. Хронологія та методи датування в археології.

Археологічна, геологічна та антропологічна періодизації.

Релятивне датування. Стратиграфія. Osteологічний аналіз. Типологічні ряди. Лінгвістичне датування. Клімат та хронологія. Проби льоду. Датування флори та фауни.

Абсолютне датування. Календар та історична періодизація. Співвідношення археологічної та історичної періодизації. Річні цикли: річні кільця дерев. Радіовуглецевий метод датування. Калій - аргонний та урановий метод. Оптичне та археомагнітне датування.

Дослідження хронологічних зв'язків та співпадінь. Події світового значення.

Тема VI. Археологія середовища. Реконструкція флори та фауни.

Основні принципи дослідження середовища. Рельєф. Річки. Печери. Осади на ґрунті. Річні кільця та клімат. Дослідження океану. Зміни берегової лінії. Затонулі землі. Коралові рифи.

Реконструкція флори. Мікроботанічні рештки. Аналіз полену. Макроботанічні рештки. Фрукти та насіння. Рештки рослин. Деревне вугілля.

Реконструкція фауни. Мікрофауна: гризуни, птахи та риби, молюски, комахи. Макрофауна. Збір кісток та osteологічний аналіз. Причини зникнення великих тварин.

Реконструкція людського середовища. Життєвий простір. Використання навколишнього середовища. Вплив людини на середовище. Забруднення довкілля.

Тема VII. Основні проблеми антропогенезу та їх вирішення на різних етапах розвитку археологічної науки.

Суть антропогенезу. Час і місце появи давніх людей (моноцентрична, поліцентрична та дуальна системи). Ланцюг розвитку. Спільні риси найдавніших людей та викопних мавп. Періодизація історії первісного суспільства на основі археологічних матеріалів.

Співвідношення еволюції фізичного типу людини та історичного прогресу культури. Розвиток первісного суспільства.

Тема VIII. Життєдіяльність та харчування. Реконструкція людського раціону на основі даних палеоботаніки та osteології.

Свідчення рослинних решток про раціон людини. Землеробські знаряддя праці. Аналіз рослинних решток з сільськогосподарських знарядь. Використання рослин. Одомашнення. Приготування їжі та харчування. Письмові джерела про використання рослин.

Аналіз тваринних решток. Докази вживання тваринної їжі в добу палеоліту. Дослідження процесу одомашнення за допомогою продуктів тваринного походження в раціоні.

Osteологічний аналіз решток великих тварин. Стратегія використання: визначення віку та статі тварин. Кількісний аналіз osteологічного матеріалу. Дослідження решток дрібних тварин: птахи, риба, молюски.

Робочі інструменти тваринництва. Посуд та залишки їжі. Тваринні сліди та стежки.

Свідчення письмових джерел про розвиток тваринництва. Тварини та образотворче мистецтво.

Реконструкція раціону на основі решток людини. Вміст шлунку. Випорожнення. Аналіз зубів людини. Дослідження колагенів кісток.

Тема IX. Виготовлення знарядь праці: сировина та технології.

Камінь: незмінна сировина. Видобуток каменю: шахти, кар'єри. Транспортування. Методи обробки каменю. Виготовлення знарядь праці. Визначення функцій кам'яних знарядь. Реконструкція техніки мистецтва кам'яного віку.

Знаряддя з кістки, рогу, мушлі та шкіри. Обробка дерева. Водний транспорт.

Використання рослинних та тваринних волокон. Ткацтво. Аналіз техніки виготовлення тканин.

Штучна сировина. Випал. Технології виготовлення кераміки. Фаянс та скло.

Археометалургія. Видобуток металів. Сплави. Техніка лиття. Залізо та сталь. Кольорова металургія. Металографічний аналіз.

Тема X. Система зв'язків. Обмін та торгівля.

Дослідження системи зв'язків. Торгівля. Види обміну. Обмін подарунками. Символічний обмін. Повсякденні речі та предмети розкоші.

Визначення походження та розповсюдження предметів торгівлі. Морська торгівля. Затонулі кораблі та скарби.

Дослідження виробництва. Визначення попиту. Торгівля, як фактор культурної трансформації.

Розповсюдження інформації.

Тема XI. Когнітивна археологія: мислення, мистецтво та релігія.

Когнітивна археологія: теорія та методи. Колективна поведінка: гіпотеза розподілу життєвого простору та продуктів харчування. Ознаки мислення на ранніх етапах розвитку людства.

Дослідження символотворчості. Функціональне та культурне призначення знарядь. Палеолітичне мистецтво. Свідоме захоронення покійників. Використання символів.

Зародки писемності. Система мір. Міра часу, довжини, ваги. Картографування.

Організація суспільства та символи влади в ієрархічних суспільствах. Гроші.

Археологія релігії. Визначення культу. Межа між світом людей та потойбічним. Надприродні сили. Давні боги. Культові місця. Археологічне простеження ритуалів. Поховальний обряд.

Археологія мистецтва. Образотворче мистецтво та пластика. Орнамент. Мистецтво та міфологія. Проблема естетики.

МОДУЛЬ № 2

Тема XII. Археологія людини. Визначення фізичних властивостей. Еволюція етносів.

Види людських решток. Визначення фізичних властивостей. Стать. Вік. Зріст та вага тіла. Реконструкція зовнішнього вигляду. Визначення спорідненості.

Людські можливості. Ходіння. Еволюція людських слідів. Використання рук. Звуки та мовлення. Розвиток голосових зв'язок людини. Використання зубів. Реконструкція форм поведінки. Вплив людської діяльності на кістяк. Сексуальна поведінка та народження дітей.

Хвороба, фізичні вади та смерть. Паразити та віруси. Вплив хвороб на кістяк. Травми. Методи лікування.

Вплив харчування на людські рештки. Порівняльний аналіз раціону людини у різних суспільствах.

Дослідження етносів. Генетичний аналіз. Генетика та мови.

Тема XIII. Виникнення людських спільнот. Особливості дослідження первісної общини, сегментарних суспільств, ранніх державних утворень.

Виникнення людських спільнот. Визначення характеру та розмірів суспільств. Класифікація суспільств: первісна община, плем'я, вождівство (чіфдом), перші державні утворення.

Джерела вивчення людських суспільств. Письмові джерела. Усна традиція. Етноархеологія.

Методи дослідження первісної общини. Сліди людської діяльності на стоянках. Вивчення мобільних суспільств.

Методи дослідження сегментарних суспільств. Археологічне дослідження поселень. Реконструкція суспільних відносин на основі поховальних пам'яток. Колективна діяльність та суспільна праця. Будівництво монументальних споруд. Дослідження міжплеменних зв'язків.

Методи дослідження вождівства та ранніх державних утворень. Визначення та функції первинних центрів. Адміністрація за межами первинних центрів. Структура суспільства: житло еліти, господарство, поховання.

Спеціалізація господарства. Податки та перерозподіл. Розвиток ремесла. Відносини між централізованими суспільствами.

Тема XIV. Дослідження цивілізацій стародавнього Сходу.

Найдавніші землеробські цивілізації Сходу та визначення їх меж. “Оазисна” теорія Г. Чайлда та “передгірська” Р. Брейвуда. Основні зони виникнення відтворюючого господарства за свідченням даних археології. Центри виникнення землеробсько - скотарських спільнот: східносередземноморський, південноанатолійський, східноанатолійський, загроський, месопотамський.

Археологія стародавнього Єгипту. Військова експедиція Бонапарта. “Опис Єгипту” В. Денона. Відкриття XIX ст.: К.Р. Лепсіус, О. Марієт, Г. Масперо, Ф. Петрі. Експедиція Г. Картера. Формування єгипетської археологічної школи у 40 - 50-х рр. XX ст. Матеріальна культура. Культові споруди. Дослідження пірамід за допомогою апаратури. Проблема збереження артефактів.

Археологічне дослідження Месопотамії. Розвідки XIX ст. (О. Ботта, Г. Лаярд, Е. д'Сарзек, Р. Кольдевей). Експедиція Л. Вуллі. Дослідження в Північній Сирії, Східній Аравії та Бахрейнї. Матеріальна культура. Культові споруди та світська архітектура. Поховання знаті.

Іран. Розкопки Суз у 80-х рр. XIX ст. Зіккурати. Розкопки Персополя та Пасаргада. Зівійський та Сакказький скарби.

Матеріальна культура стародавньої Індії. Розкопки Мохенджо-Даро та Хараппи. Культура сірої розписної кераміки. Дослідження буддійських храмів та монастирів.

Неолітичні культури Китаю: Яншао та Хуншань. Палеоантропологічні знахідки. Розкопки в Сяотуні. Теракотова армія Цінь Шіхуана.

Тема XV. Антична археологія.

Феномен античної цивілізації. Загальна періодизація доби античності та її особливості для Східного, Центрального та Західного Середземномор'я. Основні віхи археологічного дослідження античних осередків.

Крито-мікенський цивілізаційний осередок. Періодизація доби бронзи – крито-мікенської цивілізації.

Культурні трансформації в егейському регіоні на зламі доби бронзи та раннього залізного віку: дорійське завоювання в археологічному відображенні. Формування полісних структур: зміна системи розселення та формування урбаністичних осередків. Велика грецька колонізація: основні напрямки та динаміка розселення.

Військове мистецтво “героїчної доби”: озброєння, поліоркетика, морська справа. Будівництво та архітектура. Художня культура. Синтетичний характер елліністичної культури. Прояви еллінісько – східних культурних контактів в різних сферах матеріальної культури.

Фізико – географічні особливості різних областей італійського регіону та їх вплив на розвиток давнього населення. Цивілізація етрусків: основні риси матеріальної культури, розвиток ремесла. Етруський вплив на культуру Риму царської доби.

Розширення контактів римлян у III – II ст. до н.е. Посилення еллініського впливу на римську культуру. Початок формування провінційно – римської культури. Романізація населення провінцій та зворотній вплив місцевих культур. Римська військова субкультура як фактор романізації. Роль торговельних та політичних зв'язків; археологічні свідчення римо – варварських контактів.

Археологія доби Великого переселення народів. Міграції племен за історичними та археологічними даними. Варварські елементи у культурі пізньої Імперії. Ранньовізантійська доба

як археологічне та культурне явище. Значення античної культури для подальшого розвитку європейського культурного простору.

Тема XVI. Доба раннього металу в Європі.

Енеоліт та бронзовий вік в Європі. Загальна характеристика. Хронологія. Культури бронзового віку Західної Європи. Територія розповсюдження, час існування, господарство та побут, керамічний посуд та його орнаментация, знаряддя праці, поховання та антропологічний тип населення.

Гальштатська культурно – історична спільнота. Походження та хронологічні рамки гальштатської культури. Ареал розповсюдження та етнічний склад гальштатської спільноти. Основні групи пам'яток. Зони впливу гальштатської культури за її межами. Феномен фракійського гальштату. Вплив античних цивілізацій на гальштатську культуру. Історична доля гальштатської культурно – історичної спільноти.

Епоха латену. Хронологічні рамки та періодизация латенської культури. Ядро формування латенської культурно – історичної спільноти та її розповсюдження. Етнічний склад та етноніми населення латенської культури. Основні групи пам'яток. Економіка епохи латену. Мистецтво латену: еволюция стилю.

Культури зони впливу гальштатської та латенської культури: ясторфська, лужицька, поморська культури. Культури періоду римського впливу. Культури фракійського та гето – дакійського кола доби гальштату та латену.

Тема XVII. Археологія середньовіччя та ранньонового часу.

Хронологічні рамки та періодизация доби середньовіччя.

Варварські королівства Європи. Деурбанізация доби раннього середньовіччя. Експансія вікінгів, арабів, слов'ян, угрів та їх сліди в археології. Миграціонізм та автохтонізм в історії європейської археології.

Класичне середньовіччя. “Натиск на схід” германців та їх розселення східніше Ельби та Заале. Археологія хрестових походів. Реконкіста на Іберійському півострові. Виникнення міст у X – XI ст. Створення єдиної системи комунікацій. Археологія середньовічного міста. Еволюция фортифікаційних споруд. Методика дослідження укріплень.

Криза пізнього середньовіччя. Великий голод 1315 р., Чорна смерть 1348 – 1350 рр. та їх сліди в археології. Скорочення числа поселень в наслідок епідемій. Столітня війна.

Матеріальна культура середньовіччя: кераміка, знаряддя праці. Прогрес у землеробстві. Житло. Предмети побуту. Грошовий обіг. Osteологічний матеріал. Наступальне та захисне озброєння.

Середньовічна культура. Міська культура. Дослідження культових споруд. Іконографія. Культові зображення.

6.2. Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Усього	Кількість годин						
		Денна форма навчання			Заочна форма навчання			
		у тому числі						
		Лекції	Семінарські	Самостійна робота	Усього	Лекції	Семінарські	Самостійна робота
1-й семестр								
Модуль 1. Хронологія, періодизація первісності та еволюція Homo:								
Тема 1. Предмет та завдання археології. Її місце серед історичних дисциплін	6	2	-	4	8	2	-	6
Тема 2. Основні віхи становлення археологічної науки	10	2	4	4	6	-	-	6
Тема 3. Класифікація археологічних джерел	6	2	-	4	6	-	-	6
Тема 4. Основні методи археологічних досліджень	5	1	-	4	10	2	2	6
Тема 5. Хронологія та методи датування в археології *	7	1	4	2	6	2	-	4
Тема 6. Археологія середовища. Реконструкція флори та фауни	3	1	-	2	4	-	-	4
Тема 7. Основні проблеми антропогенезу та їх вирішення на різних етапах розвитку археологічної науки.	5	1	2	2	4	-	-	4
Тема 8. Життєдіяльність та харчування. Реконструкція людського раціону на основі даних палеоботаніки та остеології	5	1	2	2	4	-	-	4
Тема 9. Виготовлення знарядь праці: сировина та технології	3	1	-	2	4	-	-	4
Тема 10. Система зв'язків. Обмін та торгівля	3	1	-	2	4	-	-	4
Тема 11. Когнітивна археологія: мислення, мистецтво та релігія	7	1	4	2	4	-	-	4
<i>Разом за модуль</i>	60	14	16	30	60	6	2	52
Модуль 2. Соціогенез та політогенез								
Тема 12. Археологія людини. Визначення фізичних властивостей. Еволюція етносів	6	2	-	4	10	2	-	8
Тема 13. Виникнення людських спільнот. Особливості дослідження первісної общини, сегментарних суспільств, ранніх державних утворень	10	2	4	4	12	-	2	10
Тема 14. Дослідження цивілізацій стародавнього Сходу	12	2	4	6	8	2	-	6
Тема 15. Антична археологія	14	4	4	6	12	-	2	10
Тема 16. Доба раннього металу в Європі	10	2	4	4	8	2	-	6
Тема 17. Археологія середньовіччя та ранньонового часу	8	2	-	6	10	-	-	10
<i>Разом за модуль</i>	60	14	16	30	60	6	4	50
<i>Разом за семестр</i>	120	28	32	60	120	12	6	102

6.3. Теми практичних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		денна	заочна
1	Тема 1. Великі археологічні відкриття XIX - п.п. XX ст.	4	-
2	Тема 2. Хронологія та методи датування в археології.	4	2
3	Тема 3. Основні проблеми антропогенезу та їх вирішення на різних етапах розвитку археологічної науки.	2	-
4	Тема 4. Життєдіяльність та харчування. Реконструкція людського раціону на основі даних палеоботаніки та остеології.	2	-
5	Тема 5. Когнітивна археологія: мислення, мистецтво, релігія.	4	2
6	Тема 6. Виникнення людських спільнот. Особливості дослідження первісної общини, сегментарних суспільств, ранніх державних утворень.	4	6
7	Тема 7. Дослідження цивілізацій стародавнього Сходу.	4	
8	Тема 8. Антична археологія.	4	
9	Тема 9. Ранній залізний вік в Європі.	4	
Разом		32	6

*використання елементів неформального навчання – здобувач із запропонованих як альтернативних форм практичних занять (проходження дотичних до тем модуля онлайн курсів на платформах Prometheus, Освіторія, EdEra та ін.) може обрати 1 і за наявності сертифіката отримати кількість балів передбачених за конкретну тему.

6.4. Самостійна робота

Самостійна робота студента здійснюється за напрямками:

- ✓ організаційно-методична робота в бібліотеці;
- ✓ опрацювання джерел та літератури;
- ✓ конспектування літератури згідно з тематичним планом лекцій;
- ✓ опрацювання лекційного матеріалу;
- ✓ складання колоквиуму;
- ✓ перегляд і рецензування художніх і документальних фільмів;
- ✓ підготовка виступів на семінарах, конференціях тощо;
- ✓ підготовка до іспиту з навчального курсу.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

I модуль

1. Великі археологічні відкриття: гробниця Тутанхамона.
2. Великі археологічні відкриття: експедиція О.Г. Лаярда.
3. Великі археологічні відкриття: мінойська цивілізація.
4. Великі археологічні відкриття: експедиції Г. Шлімана.
5. Основні положення марксистської археології.

6. Функціонально - процесуальний напрямок в археології.
7. Структуралістський напрямок в археології.
8. Теорія дифузійнізму.
9. Сучасний стан дослідження історії Егейського ареалу: програма "Мелос".
10. Дослідження держави запотеків: програма "ОАХАСА".
11. Археологічне дослідження національного парку Какаду.
12. Календар майя.
13. Символи влади майя.
14. Канони образотворчого мистецтва у стародавньому Єгипті.
15. Розповсюдження мегалітів у Європі.

II модуль

1. Близькосхідні центри виникнення землеробства.
2. Розкопки руїн Мохенджо - Даро та Хараппи.
3. Теракотова армія Цінь Шіхуана.
4. Поховальний обряд "гомерівського часу" за відомостями археології та епічної традиції.
5. Еволюція керамічного виробництва та вазописної традиції стародавньої Греції.
6. Грецька скульптура класичної та елліністичної доби.
7. Римські імпорти у Барбарікумі як хронологічні індикатори.
8. Римська армія у I ст. до н.е. - I ст. н.е.
9. Ранні християнські мистецтво та архітектура.
10. Етнокультурна карта Карпатського ареалу в епоху Великого переселення народів.
11. Вірування і пантеон богів фракійців.
12. Дані античних письмових джерел про кельтів.
13. Фітоморфні, зооморфні та антропоморфні елементи кельтського мистецтва.
14. Вірування та пантеон богів у кельтів.
15. Розповсюдження християнства за археологічними даними.

6.5. Перелік питань для модульного і підсумкового контролю (іспит)

1. Археологія: її предмет і завдання.
2. Археологічна наука та її зв'язок з іншими науками.
3. Визначення археології та її місце серед історичних наук. Співставлення даних речових і писемних джерел.
4. Понятійний апарат археології.
5. Виникнення теорії еволюціонізму та її вплив на розвиток археологічної науки.
6. Основні етапи розвитку археології.
7. Виникнення та початкові етапи становлення археологічної науки.
8. Археологічні відкриття XIX - п.п. XX ст. в долині Нілу.
9. Археологічні відкриття XIX - п.п. XX ст. в Месопотамії.
10. Археологічні відкриття XIX - п.п. XX ст. в Егейському та Середземному регіоні.
11. Археологічне дослідження Аппенінського півострову. Помпеї та Геркуланум.
12. Використання даних етнології в археологічних реконструкціях.
13. Археологія та природничо - технічні методи дослідження.
14. Категорії археологічних джерел.
15. Процес утворення археологічних джерел: природний та культурний.
16. Типи археологічних пам'яток.
17. Типи могильників, способи захоронення, ритуал.
18. Методика досліджень археологічних пам'яток.
19. Етапи археологічного пошуку. Поняття про археологічну культуру.
20. Археологічна розвідка та її методи.
21. Поняття та основні характеристики культурного шару. Стратиграфія пам'яток.
22. Співвідношення археологічної, геологічної та антропологічної періодизації.

23. Релятивні та абсолютні методи датування.
24. Дендрохронологічний метод датування.
25. Радіовуглецевий метод датування.
26. Археологічна реконструкція рослинного світу.
27. Археологічна реконструкція тваринного світу.
28. Археологічна реконструкція людського середовища.
29. Джерела вивчення людських суспільств.
30. Методи дослідження первісної общини.
31. Методи дослідження сегментарних суспільств.
32. Методи дослідження вождівства та ранніх державних утворень.
33. Символи влади в ієрархічних суспільствах.
34. Виникнення грошового обігу та монетної справи.
35. Роль рослинного раціону в житті людини. Аналіз рослинних решток.
36. Продукти тваринного походження в раціоні людини. Одомашнення тварин.
37. Реконструкція раціону на основі решток людини.
38. Еволюція техніки виготовлення кам'яних знарядь праці.
39. Використання рослинних та тваринних волокон. Винайдення ткацтва.
40. Роль керамічного виробництва в житті давніх людей. Еволюція керамічних виробів.
41. Етапи розвитку кольорової металургії.
42. Виникнення системи зв'язків: торгівля, обмін, розповсюдження інформації.
43. Дослідження розвитку символотворчості у людини: теорія та методи.
44. Виникнення системи мір. Міра часу, довжини, ваги.
45. Археологічне визначення культу та ритуальних дійств.
46. Археологічні дані про виникнення первісних релігійних вірувань.
47. Первісне мистецтво. Проблема естетики.
48. Методи визначення статі, біологічного віку, зросту та ваги.
49. Методи реконструкції зовнішності людини.
50. Прояви хвороб, фізичних вад та насильницької смерті в археології.
51. Звуки та мовлення. Розвиток голосових зв'язок людини.
52. Суть антропогенезу. Час і місце появи давніх людей.
53. Спільні та відмінні риси найдавніших людей та викопних мавп.
54. Роль праці в процесі створення людини. Викопні антропоїди.
55. Викопні антропоїди та їх перехідні форми на території Євразії.
56. Проблема походження *homo sapiens sapiens*.
57. Періодизація історії первісного суспільства на основі археологічних матеріалів.
58. Найдавніші землеробські цивілізації стародавнього Сходу.
59. Матеріальна культура стародавнього Єгипту.
60. Матеріальна культура межиріччя Тигру та Євфрату.
61. Матеріальна культура стародавньої Індії.
62. Культура сірої розписної кераміки та проблема походження аріїв.
63. Палеоантропологічні знахідки на території Китаю.
64. Неолітичні культури Китаю.
65. Основні риси матеріальної культури мінойської цивілізації.
66. Основні риси матеріальної культури елладської цивілізації.
67. Дорійське завоювання Греції в археологічному відображенні.
68. Велика грецька колонізація: основні напрямки та динаміка розселення.
69. Особливості розвитку римської культури. Відмінні риси римської та грецької культури.
70. Утворення Риму за легендарною традицією та археологічні данні.
71. Цивілізація етрусків: основні риси матеріальної культури.
72. Археологія доби Великого переселення народів.
73. Лімес в археологічному відображенні.
74. Культіві та видовищні пам'ятки Риму.
75. Енеоліт та бронзовий вік в Європі. Загальна характеристика.

76. Загальна характеристика епохи заліза в Європі за даними археології.
77. Гальштатська культурно - історична спільнота.
78. Феномен фракійського гальштату.
79. Хронологічні рамки та періодизація латенської культури.
80. Етнічний склад та етноніми населення латенської культури.
81. Ідеологічні уявлення кельтів за даними античних авторів та археології.
82. Мистецтво епохи латену.
83. Експансія вікінгів, арабів, слов'ян, угрів та їх сліди в археології.
84. "Натиск на схід" германців та його вплив на місцеві слов'янські етноси.
85. Археологія хрестових походів.
86. Принципи археологічного дослідження середньовічних міст.
87. Великий голод 1315 р., Чорна смерть 1348 - 1350 рр. та їх відбиток в археології.
88. Матеріальна культура середньовіччя.
89. Дослідження середньовічних культових споруд.
90. Методи дослідження середньовічних фортець та замків.

7. ІНСТРУМЕНТИ, ОБЛАДНАННЯ ТА ПРОГРАМНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ, ВИКОРИСТАННЯ ЯКИХ ПЕРЕДБАЧАЄ НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

З метою підвищення якості засвоєння матеріалу при проведенні занять використовуються унаочнюючі матеріали: джерельна література, що сприяють формуванню повного уявлення про культурний феномен; візуалізацію. Карти та атласи.

Проведення занять передбачає стандартно обладнані навчальні аудиторії та використання технічних засобів (ноутбук, проектор, мультимедійна дошка).

Програмне забезпечення: доступ до мережі Інтернет, сайт електронного навчання УжНУ, корпоративна пошта.

Програмне забезпечення – сайт електронного навчання УжНУ.

Археологічний музей УжНУ, пл. Народна, 3 https://www.uzhnu.edu.ua/uk/cat/museums-arich_muz

8. РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

Основна література:

1. Археологія України (за загал. ред. Л. Залізняка). Київ, 2007. 567 с.
2. Безуглий А.М., Співачевський І.Г. Шкільний геологічний словник-довідник. Київ, 1976. 164 с.
3. Борисова О.В. Соціально-історична антропологія: електронний навчальний посібник. Луганськ, 2009. 270 с.
4. Винокур І.С., Телегін Д.Я. Археологія України: підручник для студентів історичних спеціальностей вищих навчальних закладів. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2004. – 480 с.:іл.
5. Голубець М. А. Від біосфери до соціосфери. Львів, 1997. 256 с.
6. Козак О.Д., Потехіна І.Д., Слободян Т.І., Гупало В.Д. Методичні рекомендації з польової антропології. – Львів: НДЦ «Рятівна археологічна служба» ІА НАН України, 2019. – 108 с.
7. Корнієнко П.Л. Креслярська та фотографічна фіксація археологічних об'єктів. *Археологія*. 1993. № 1.
8. Кузьменко Л.П. Еволюція Homo sapiens: навч. посіб. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2021. 136 с.
9. Любичев М.В., Мизгін К.В., Варачова К.Г. Практикум з основ археології: Навчально-методичний посібник для студентів I курсу історичного факультету для практичних занять з "Основ археології" / Навчально-дослідна лабораторія Германо-Слов'янської археологічної експедиції Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Харків: С.А.М., 2014. 132 с.
10. Малеев Ю.М. Словник археологічних термінів. Київ, 2001.
11. Огінова І.О. Теорія еволюції (системний розвиток життя на Землі). Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2011. 540 с.

12. Пеняк С.І., Пеняк П.С. Археологія Закарпаття: історія дослідження. Ужгород «Краєвиди Карпат», 2013. 256 с.
13. Палеонтологія, палеоекологія, еволюційна теорія, стратиграфія: Словник-довідник / За ред. В.П. Макридіна та І.С. Барскова. Харків, 1995. 288 с.
14. Петраускас О.В. Деякі аспекти методики польових досліджень могильників черняхівської культури. *Археологія*. 1996. № 2.
15. Попович І. Закарпаття за доби раннього заліза. Краків-Львів, 2006.
16. Прохненко І. Населення Закарпаття VI – X ст.: конфлікт інформації письмових джерел з даними археології. *Фортеця: збірник заповідника Тустань*. Львів: ПРОСТІР-М, 2022. Кн. V. С. 10-51.
17. Прохненко І., Жиленко М., Мойжес В. Замки Закарпаття: від Боржави до Тиси (оборонні споруди на Соляному Шляху). Ужгород: Поліграфцентр “Ліра”, 2020. 160 с.
18. Прохненко І., Мойжес В., Гомоляк О. Дослідження замків Закарпаття археологічною експедицією Ужгородського національного університету. *Історичні студії: збірник наукових праць з проблем давньої і середньовічної історії та етнології*. Ужгород: Ліра, 2012. Вип.4. С. 59-78.
19. Рудий В.А. Видатні та маловідомі археологи України (Біографічні нариси): Довідник. – Львів: Видавничо-поліграфічна фірма «Тріада плюс», 2007. – 324 с.
20. Словник-довідник з археології / Редактор, укладач та керівник авторського колективу Н.О. Гаврилюк. Київ, 1996.
21. Ситник О. Культурна антропологія: походження людини і суспільства: навчальний посібник. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2012. 180 с.
22. Сминтина О.В. Давня історія України. Частина I: Епоха антропосоціогенезу та ранньопервісної общини: навчальний посібник. Одеса: Гермес, 1999. 124 с.
23. Филипчук М.А., Стеблій Н.Я. Створення Археологічного кадастру в горбогірній місцевості (теоретичні та методичні аспекти). *Вісник Інституту археології*. 2010. Вип. 5. С. 3–38.
24. Чмихов М.О., Кравченко Н.М., Черняков І.Т. Археологія та стародавня історія України. Київ, 1992.
25. Шовкопляс І.Г. Основи археології: навч. посібник. Київ, 1977.
26. Renfrew C., Bahn P.G. *Archaeology: Theories, Methods, and Practice*. Thames & Hudson, 2016, 672 p.

Допоміжна література:

1. Гладилін В.М. Про випереджаючу роль розвитку фізичного типу людини в процесі становлення палеолітичного виробництва. *Кам'яна доба України: зб. наук. праць*. Київ, 2008. Вип. 11. С. 120 – 121.
2. Гладких М.І., Станко В.Н. Мистецтво та світогляд пізньопалеолітичної людини (за матеріалами України). *Археологія*. 1996. №3. С. 39 – 50.
3. Дартнелл Л. Як Земля сформувала історію людства. Київ: Наш формат, 2020. 328 с.
4. Дельєж Р. Нариси з історії антропології. Школи. Автори. Теорії. Пер. з фр.: Є Марічев. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 287 с.
5. Залізняк Л.Л. Заселення півночі Східної Європи за даними археології. *Етнічна історія народів Європи*. Київ, 2000. Вип. 5. С. 4 – 9.
6. Залізняк Л.Л. Доба катастроф у первісній Європі та її історичні наслідки /Л. Л. Залізняк. *Кам'яна доба України*. 2008. Вип. 11. С. 96 – 115.
7. Історіографія первісної історії: конспект лекції. Уклад. Ю.В. Мисько; Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. Чернівці: Рута, 2005. 36 с.
8. Історичне джерелознавство: підруч для студ. вищ. навч. закл. К.: Либідь, 2017.
9. Кепін Д.В. Археологічне музейництво. Енциклопедичний довідник. К, 2010.
10. Колеснікова В.А., Черновол І.В., Яненко А.С. Музей (кабінет) Антропології та Етнології імені проф. Хв. Вовка. К., 2012.

11. Крижицький С.Д., Шейн С.С., Буйських А.В. 2020: Реєстр нерухомих пам'яток Верхнього міста Ольвії: досвід наукової паспортизації. *Археологія*. 2020. №2 http://vgosau.kiev.ua/aMjchaeology_2020_02.pdf
12. Кульбака В. Індоевропейські племена України епохи палеометалу. Маріуполь: Рената, 2000. 80 с.
13. Михайленко Є.М. Поняття «археологічна спадщина» в сучасному законодавстві та в історії розвитку археології. *Археологія*. 2010. № 4. http://vgosau.kiev.ua/aMjchaeology_2010_04.pdf
14. Москаленко О.Ю. Про виникнення астрономічних знань у пізньому палеоліті / О. Ю. Москаленко. *Література та культура Полісся: зб. наук. праць*. Ніжин, 2009. Вип. 56: Проблеми філології, історії та культури ХІХ–ХХ ст. в сучасному науковому контексті. С.136 – 150.
15. Петров А. Ранна історія і еволюція на домашні тварини. Софія: Из-во Българската Академия на Науките, 1986. 262 с.
16. Пашкевич Г.О. Сучасний стан археоботаничних досліджень в Україні. *Археологія і давня історія України*. 2020. Вип. 4 (37) [http://vgosau.kiev.ua/load_period-sb/adiu_37\(4\).pdf](http://vgosau.kiev.ua/load_period-sb/adiu_37(4).pdf)
17. Плейнерова І. Роль експерименту в археології. // Нові технології в археології. - К.-Львів, 2020.
18. Потехіна І.Д. Антропологія і археогенетика первісного населення України: координація результатів. *Археологія і давня історія України*. 2020. Вип. 4 (37) [http://vgosau.kiev.ua/load_period-sb/adiu_37\(4\).pdf](http://vgosau.kiev.ua/load_period-sb/adiu_37(4).pdf).
19. Ричков М.О. Суспільство (соціальний організм, простір, етнос). Київ: НТУ, 2005. 187 с.
20. Сапожникова Г.В. Кістяні знаряддя неандертальців Криму. *Кам'яна доба України: зб. наук. праць*. Київ, 2008. Вип. 11. С. 52 – 58.
21. Сегеда С. «Неолітична революція» в Європі. Проблема походження індоевропейців. *Народна творчість та етнографія*. 2008. Вип. 3. С. 53 – 59.
22. Сегеда С. У пошуках предків. Антропологічна та етнічна історія України. Київ: Наш час, 2012. 432 с.
23. Сминтина О.В. Зональність ранньопервісних культур: дослідження, факти, теорії. Одеса: Астропринт, 2001. 306 с.
24. Сминтина О.В. Теоретичні питання дослідження екології давньої людини. Одеса: Астропринт, 2004. 104 с.
25. Степанчук В. Льодовики, мамонти та первісні люди: Україна мільйон років тому. Київ: Наш час, 2007. 192 с.
26. Степанчук В. Нижній і середній палеоліт України: хронологічні рамки, антропологічний тип носіїв культури, основні місцезнаходження решток викопних людей. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. Вип. 10. 2006. С. 17 – 49.
27. Степанчук В.М. Льодовики, мамонти та первісні люди: Україна мільйон років тому. Київ: Наш час, 2007. 192 с.
28. Товтин Я.І. Сучасні наукові дискусії щодо походження неандертальця. *Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Історія*. Ужгород. 2014. Вип. 2 (33). С. 73 – 76.
29. Фейген Б. Велике потепління. Зміна клімату та піднесення й гибель цивілізацій. Київ: Ніка-Центр, 2013. 272 с.
30. Харарі Ю. Людина розумна. Історія людства від минулого до майбутнього. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. 544 с.
31. Харарі Ю. Номо Деус. Людина божественна: За лаштунками майбутнього. Київ: BookChef, 2018. 464 с.
32. Шидловський П.С. Культурна адаптація первісних мисливців Східної Європи (18 – 10 тис. років тому): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02 «Всесвітня історія». Київ, 2008. 19 с.
33. Юренко С.П. Археологічні з'їзди в Україні. Київ, 2004.
34. Яненко А.С. Археологічний музей Всеукраїнської Академії Наук. Київ, 2017.
35. Anthony D.W. The horse, the wheel, and language. Princeton – Oxford, 2007.
36. Bowens A. (ed.). Underwater Archaeology. The NAS guide to principles and practices. Portsmouth, 2009.

36. Williamson T. Shaping Medieval Landscapes. Settlement, Society, Environment. Windgather Press, Maclessfield, 2004.

Інформаційні ресурси

Ужгородський національний університет

1. Сайт Ужгородського національного університету - <https://www.uzhnu.edu.ua>
2. Сторінка факультету історії і міжнародних відносин <http://www.lib.uzhnu.edu.ua/node/50/show>
3. Інфо-центр факультету (розклади, зміни, оголошення) - <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/124>
4. Відділ онлайн послуг Наукової бібліотеки УжНУ - <http://www.lib.uzhnu.edu.ua>
5. Послуга тематичний підбір літератури - <http://www.lib.uzhnu.edu.ua/node/50/show>
6. Науковий вісник УжНУ: серія Історія - <http://visnyk-ist.uzhnu.edu.ua/index>
7. Сайт електронного навчання - <https://e-learn.uzhnu.edu.ua/login/index.php>

Бібліотеки та музеї

1. Сайт Наукової бібліотеки УжНУ - <http://www.lib.uzhnu.edu.ua>
2. Закарпатська обласна наукова бібліотека - <http://www.biblioteka.uz.ua>
3. Бібліотеки України - <http://www.biblioteka.uz.ua/chapter/www/>
4. Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського – <http://www.nbuv.gov.ua>.
5. Музеї світу в Інтернеті - <http://www.hist.msu.ru/ER/museum.htm>
6. Сайт Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України - <http://idss.org.ua>
7. Електронна бібліотека з історії України та всесвітньої історії <https://history.vn.ua/>
8. Електронна бібліотека Інституту історії України НАН України - <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&>
9. Музейний простір України - <http://www.prostir.museum>
10. Електронна бібліотека «Діаспоріана» - <http://diasporiana.org.ua/>

Інтернет сайти (книги, статті й т.п.)

11. 39. Інститут археології Національної Академії наук України. URL: <https://www.iananu.org.ua/vidannya/naukovi-monografiji>
12. 40. Сервер східноєвропейської археології. URL: <http://archaeology.kiev.ua/>
13. 41. Спілка археологів України (бібліотека). URL: <http://vgosau.kiev.ua/biblioteka/monografii>

**Результати перегляду
робочої програми навчальної дисципліни**

Робоча програма перезатверджена на 20___ / 20___ н.р. без змін; зі змінами (Додаток ___).
(потрібне підкреслити)

протокол № ___ від «___» _____ 20 ___ р. Завідувач кафедри _____
(підпис) (Прізвище ініціали)

Робоча програма перезатверджена на 20___ / 20___ н.р. без змін; зі змінами (Додаток ___).
(потрібне підкреслити)

протокол № ___ від «___» _____ 20 ___ р. Завідувач кафедри _____
(підпис) (Прізвище ініціали)

Робоча програма перезатверджена на 20___ / 20___ н.р. без змін; зі змінами (Додаток ___).
(потрібне підкреслити)

протокол № ___ від «___» _____ 20 ___ р. Завідувач кафедри _____
(підпис) (Прізвище ініціали)

Робоча програма перезатверджена на 20___ / 20___ н.р. без змін; зі змінами (Додаток ___).
(потрібне підкреслити)

протокол № ___ від «___» _____ 20 ___ р. Завідувач кафедри _____
(підпис) (Прізвище ініціали)